

Ф.Р. Жуманиёзова,
ассистент, ТДИУ

КОРХОНА МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ ИФОДАЛОВЧИ ФОЙДА КЎРСАТКИЧИ ЎЗГАРИШИ ОМИЛЛИ ТАҲЛИЛИНИНГ БАЪЗИ МАСАЛАЛАРИ

В статье освещаются вопросы и проводится факторный анализ изменения показателя прибыли, как отражающего финансовую устойчивость предприятия легкой промышленности и сформулируются соответствующие выводы.

The article highlights the questions and conducted a factor analysis of earnings changes as reflecting the financial stability of enterprises, of light industry and generates appropriate conclusions.

Калитли сўзлар: корхона молиявий барқарорлиги, фойда, рентабеллик, фойдадан солиқлар тўлангунга қадар молиявий натижа, маҳсулот реализацияси, реализация қилинган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннари, реализациядан олинган фойда, давр харажатлари.

Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганларидек: «Иқтисодиётимизнинг 2014 йилга мўлжалланган асосий вазифа ва устувор йўналишлари аввало бу соҳанинг юқори суръатлар билан ўсиб боришини таъминлаш, бунинг учун мавжуд барча резерв ва имкониятларни сафарбар этиш борасида қабул қилинган стратегияни давом эттиришга қаратилган»[1].

Бозор иқтисодиёти шароитида хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти натижаларини баҳолашда фойда кўрсаткичи корхонанинг имкониятларидан бири сифатида алоҳида аҳамиятга эга. Унинг миқдори ёки даражасига қараб туриб маълум давр давомида корхона қандай фаолият юритганлигига баҳо бериш мумкин. Шунинг учун ҳам жуда кўп ҳолларда ҳар қандай фаолият юритишнинг асосий мақсади фойда олишдир, деб қайд этилиши бежиз эмас, албатта.

Чунки ҳар қандай корхона доирасида фаолият кўламини янада кенгайтириш, ишлаб чиқариш жараёнларини техник жиҳатдан қайта қуроллантириш ёки модернизация қилиш, жамоани моддий ёки молиявий рағбатлантириш билан боғлиқ бўлган барча масалаларни муваффақиятли ҳал қилиш, охир-оқибатда, фойда кўрсаткичига бориб такалади. Давлат бюджети, ҳамкорлар ва ҳ.к.лар билан бўладиган ўзаро мажбуриятларнинг ўз вақтида ва тўлиқ адо этилишини ҳам фойда кўрсаткичидан алоҳида ҳолда тасаввур этиб бўлмайди.

Ўз навбатида, ҳар бир корхонанинг соғлом фаолият юритиши эса, аввало, у фаолияти натижасининг рентабелли бўлишини тақозо этади. Рентабеллиликни эса, фойдасиз тасаввур этиб бўлмайди. Шундай бўлса-да, амалиётда айрим ҳолларда максимал фойда олишга интилишдан кўра кўпроқ тўғридан-тўғри корхона қиймати (бахоси)ни ўстириш масаласига устуворлик

берилаётганлигининг ҳам гувоҳи бўламиз. Бу ҳам бежиз эмас, албатта. Лекин фикримизча, корхона қиймати (баҳоси)ни ўстириш муаммоси фойдани максималлаштириш масаласидан ажралган ҳолда ёки мустақил равишда ҳал қилиниши керак эмас. Бошқача айтганда, корхона фойдасини максималлаштириш ва унинг қиймати (баҳоси)ни ўстириш билан боғлиқ муаммолар ўзаро бир-бирига хизмат қилиб, бир-бирини тўлдирган ҳолда ҳал қилиниши мақсадга мувофиқ. Чунки корхона максимал даражада фойдага эга бўлса-ю, унинг бозор қиймати (баҳоси) паст ёки аксинча, корхона минимал даражада фойда олса-да, унинг бозор қиймати (баҳоси) юқори бўлса, буни соғлом ҳолат деб бўлмайди.

Бир вақтнинг ўзида, бу ўринда фойда кўрсаткичининг барқарорлик, жумладан, молиявий барқарорлик омили эканлигини ҳам эътироф этиш лозим. Чунки мураккаб бозор иқтисодиёти шароитида корxonанинг молиявий барқарорлиги ва унга узлуксиз равишда эришиш тўғрисида гап кетар экан буни фойдадан ажралган ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Зеро молиявий барқарорлик ҳам фойда билан бирга тўлиқ бўлиши мумкин. Ана шундай шароитда ҳар қандай корхона молиявий барқарорлигини ифодаловчи фойда кўрсаткичи ўзгаришининг омилли таҳлилини амалга ошириш алоҳида долзарблик касб этади. Бу, жумладан, мамлакатимиз иқтисодиётининг муҳим тармоқларидан бири бўлган енгил саноат тармоғи корxonаларига тааллуқлидир.

Ўзбекистон Республикаси енгил саноат корхоналари молиявий барқарорлигини ифодаловчи фойда кўрсаткичи ўзгаришининг омилли таҳлили (2)

Т / Р	Кўрсаткичлар	Й и л л а р ¹														
		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1.	Фойдадан солиқлар тўлангунга қадар молиявий натижа, млн. сўмда.	10284,0	8063,0	3768,0	9065,0	4187,0	2967,0	14423,0	11397,0	17886,0	45747,0	44875,0	96606,0	111097,0	131094,0	157313,0
	Унинг олдинги йилдан фарқланиши, +, - % да.	100,0	-21,6	-53,3	2,4 марта	-53,1	-29,3	4,7 марта	-21,0	+56,9	2,5 марта	-1,9	2,2 марта	+15,2	+18,0	+20,0
2.	Махсулот реализацияси, млн. сўм.	163853,0	243305,0	395494,0	412865,0	305771,0	259437,0	259272,0	269029,0	445722,0	915486,0	1013611,0	1581479,0	1976849,0	2569903,0	3340874,0
	Махсулот реализациясининг олдинги йилга нисбатан ўзгариши, +, - % да	100,0	+84,5	+62,5	+4,4	-26,0	-15,2	-0,1	+3,7	+65,7	2,0 марта	+10,7	+56,0	+25,0	+30,0	+30,0
3.	Реализация қилинган махсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи, млн. сўм.	134831,0	206869,0	368182,0	384081,0	283081,0	229231,0	236229,0	235176,0	382270,0	771393,0	896521,0	1308153,0	1582865,0	1978581,0	2473226,0
	Унинг олдинги йилдан фарқланиши, +, - % да.	100,0	+53,4	+78,0	+4,3	-26,3	-19,1	+3,1	-0,5	+62,5	2,0 марта	+16,2	+45,9	+21,0	+25,0	+25,0
4.	Реализациядан олинган фойда, млн. сўм.	29022,0	36434,0	27312,0	28784,0	22698,0	30206,0	23043,0	33854,0	63452,0	144093,0	117090,0	273326,0	341658,0	427072,0	555194,0
	Унинг олдинги йилдан фарқланиши, +, - % да.	100,0	+25,5	-25,1	+5,4	-21,2	+33,1	-23,8	+46,9	+87,4	2,3 марта	-28,8	2,3 марта	+25,0	25,0	+30,0
5.	Давр харажатлари ва бошқа харажатлар, млн. сўм	19407,0	29936,0	42253,0	47989,0	37388,0	32526,0	48710,0	49797,0	68050,0	110144,0	123999,0	185462,0	205863,0	236743,0	260417,0
	Уларнинг олдинги йилдан фарқланиши, +, - % да.	100,0	+54,3	+41,1	+13,6	-22,1	-23,1	+49,8	+2,2	+36,7	+61,8	+12,6	+49,6	+11,0	+15,0	+10,0
6.	Фойда ўзгаришининг омиллари - жами															
	шу жумладан:															
	- реализация ҳажмининг ўзгариши ҳисобига, млн. сўм.	-	79452,0	152189,0	17371,0	107086,0	-46507,0	-165,0	9757,0	176693,0	469764,0	98125,0	567868,0	395370,0	593054,0	770971,0
	- ишлаб чиқариш таннархининг ўсиши ҳисобига, млн. сўм. (-)	-	72038,0	161313,0	-15899,0	101000,0	53850,0	6998,0	1054,0	147095,0	389123,0	-125128,0	-411602,0	-274712,0	-395716,0	-494645,0
- давр харажатлари ва бошқа харажатларнинг ўсиши ҳисобига, млн. сўм (-)	-	-10529,0	-12317,0	-5736,0	10601,0	4862,0	16184,0	1087,0	18253,0	-42094,0	-13855,0	-61463,0	-20401,0	-30879,0	-23674,0	

¹ 2014-2015 йиллар учун башорат кўрсаткичлари келтирилмоқда.

Жадвалда мамлакатимиз энгил саноат корхоналарининг молиявий барқарорлигини ифодаловчи фойда кўрсаткичи ўзгаришининг омилли тахлили амалга оширилган бўлиб, улар асосида бу саноат тармоғи корхоналари тараққиёт истикболлари молиявий жиҳатларига тегишли бир неча хулосаларни чиқариш мумкин. Назаримизда, уларнинг энг муҳимлари қуйидагилардан иборат:

1. Энгил саноат корхоналарининг молиявий барқарорлигини ифодаловчи фойда кўрсаткичи ўзгариши омилли тахлилининг тўлиқлиги қуйидаги кўрсаткичларнинг ўзгаришига эътибор бериш билан боғлиқ: а) фойдадан солиқлар тўлангунга қадар молиявий натижа; б) маҳсулот реализацияси; в) реализация қилинган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи; г) реализациядан олинган фойда; д) давр харажатлари ва бошқа харажатлар. Ана шу кўрсаткичларнинг ўзгариши комплекс тарзда инобатга олинмас экан энгил саноат корхоналари молиявий барқарорлигини ифодаловчи фойда кўрсаткичи ўзгаришининг омилли тахлилини етарли даражада тўлиқ амалга оширилди, деб бўлмайти.

2. Корхона молиявий барқарорлигини ифодаловчи фойда кўрсаткичи ўзгаришининг омилли тахлилини амалга оширишда, энг аввало, тахлил даври давомида фойдадан солиқлар тўлангунга қадар молиявий натижанинг қай даражада ўзгарганлигига эътибор бериш лозим.

Шу нуктаи- назардан жадвал маълумотлари 2001-2013 йиллар давомида мамлакатимиз энгил саноат корхоналари учун ўзига хос бўлган ҳолатнинг таркиб топганлигини кўрсатмоқда. Бу ҳолат ушбу кўрсаткичнинг 2001 йилдан кейинги дастлабки икки йил учун олдинги йилга нисбатан, мос равишда, 21,6 ва 53,3 фоизли пунктга пасайганлиги ва 2004 йилда эса 2003 йилга нисбатан бирданига 2,4 мартага ортганлиги билан изоҳланади.

Айнан шундай кўламда бўлмаса-да, бундай ҳолатнинг кейинги йиллар учун ҳам хос эканлигини аниқлашимиз мумкин. Умуман, фойдадан солиқлар тўлангунга қадар молиявий натижанинг олдинги йилга нисбатан кескин камайиши ёки аксинча, кескин ортиши билан боғлиқ ҳолатнинг мамлакатимиз энгил саноат корхоналарига хослиги бу ерда маълум бир муаммоларнинг мавжуд эканлигидан далолат беради. Хусусан, бу кўрсаткичнинг 2007 йилда 2006 йилга нисбатан 4,7 марта ошиб, унинг 2008 йилдаги даражаси 2007 йилдагисининг бор-йўғи 79,0%ини ташкил этганлиги; 2010 йилда 2009 йилга нисбатан 2,5 марта ошиб, унинг 2011 йилдаги даражаси 2010 йилга нисбатан 98,1%га тенг бўлганлиги ва яна 2012 йилда 2011 йилга нисбатан 2,2 мартага ортганлиги, ҳеч бўлмаганда, ўзига хос тарзда изоҳланишни талаб этади.

3. Корхона молиявий барқарорлигини ифодаловчи фойда кўрсаткичи ўзгаришининг омилли тахлилида инобатга олиниши лозим бўлган иккинчи кўрсаткич реализация ҳажми ва унинг ўзгариши бўлиб, ушбу кўрсаткичнинг 2001-2013 йиллар орасидаги даражаси икки ёқламалик характерга эга эканлигини қайд этиш жоиз. Гап шундаки, ушбу кўрсаткичнинг ўсиш суръатлари 2001-2007 йиллар орасида йилдан-йилга пасайиб бориш тенденциясига эга бўлган. Гарчи 2001-2004 йиллар оралиғида маҳсулот реализацияси ҳажми олдинги йилга нисбатан абсолют суммаларда ўсган

бўлишига қарамай уларнинг ўсиш суръатлари йилдан-йилга пасайиб (2002 йилда – 184,5%; 2003 йилда – 162,5%; 2004 йилда – 104,4%) борган. 2004-2007 йиллар оралиғида эса вазият янада мураккаблашган. Бу йиллар оралиғида мамлакатимиз энгил саноат корхоналарида маҳсулот реализацияси ҳажми йилдан-йилга абсолют суммаларда ҳам пасайган. Фақат 2008 йилдан бошлаб, бу борадаги вазият ижобий томонга ўзгара бошлаган, холос ва бу ҳолат 2013 йилгача давом этган. Шундай ҳолатнинг сақланиб қолиши навбатдаги 2014-2015 йилларда ҳам башорат қилинмоқда.

Мамлакатимиз энгил саноат корхоналари реализация ҳажми кўрсаткичининг ўзгаришига тегишли ҳолатнинг юқоридаги тартибда таҳлил қилиниши, бизнингча, республикамиз энгил саноат корхоналари молиявий барқарорлигини ифодаловчи фойда кўрсаткичи ўзгаришининг омилли таҳлили жараёнида бу саволларнинг аниқ жавобига эга бўлиш лозим.

4. Реализация қилинган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи ва унинг олдинги йилга нисбатан ўзгариши мамлакатимиз энгил саноат корхоналари молиявий барқарорлигини ифодаловчи фойда кўрсаткичи ўзгаришининг омилли таҳлилида инобатга олиниши лозим бўлган учинчи кўрсаткич ҳисобланади. 1-жадвалда келтирилган маълумотлар кейинги 13 йил давомида фақат 3 марта ушбу кўрсаткичнинг даражаси олдинги йиллардагига нисбатан паст бўлганлигини кўрсатмоқда. Бироқ, фикримизча, ундаги фақат икки ҳолатни ижобий тарзда эътироф этиш мумкин. Чунки жадвал маълумотларидан кўринганидек, 2005 йилда тармоқ корхоналарида маҳсулот ишлаб чиқариш таннархининг олдинги йилга нисбатан 26,3%га пасайганлиги, асосан, шу даврда реализация ҳажмининг ҳам 26,0%га пасайганлиги билан изоҳланади. 2006 йилда маҳсулот реализацияси ҳажмининг 15,2%га пасайганлиги шароитида маҳсулот ишлаб чиқариш таннархининг ундан юқорироқ суръатларда, яъни 19,1%га пасайганлиги, 2008 йилда эса маҳсулот реализацияси ҳажмининг 3,7%га ошганлигига қарамай маҳсулот ишлаб чиқариш таннархининг 0,5%га камайганлигини, ҳақиқатдан ҳам, ижобий ҳолат сифатида эътироф этиш мумкин.

Бу ўринда яна шуни ҳам қайд этиш керакки, таҳлил қилинаётган даврда маҳсулот ишлаб чиқариш таннархининг олдинги йилга нисбатан ўсиш суръати маҳсулот реализациясининг ўсиш суръатларидан етти ҳолатда паст (ижобий ҳолат), икки ҳолатда (2003 ва 2011 йилларда) эса – юқори (салбий ҳолат) бўлган. Шунингдек, 1 марта (2007 йилда) олдинги йилга нисбатан реализация ҳажми пасайган вазиятда маҳсулот ишлаб чиқариш таннархи, аксинча, ортган.

5. Реализациядан олинган фойда ва унинг олдинги йилга нисбатан ўзгариши мамлакатимиз энгил саноат корхоналари молиявий барқарорлигини ифодаловчи фойда кўрсаткичи ўзгаришининг омилли таҳлилида инобатга олиниши лозим бўлган тўртинчи кўрсаткич бўлиб, у учун тадқиқот даврида қуйидагиларнинг хос эканлигини аниқлаш мумкин:

а) 2001-2013 йиллар давомида реализациядан олинган фойданинг даражаси олдинги йилларга нисбатан тўрт ҳолда кам бўлган;

б) маҳсулот реализациясининг олдинги йилга нисбатан ўзгариши 2003 йилда 2002 йилга нисбатан 62,5% ва 2011 йилда 2010 йилга нисбатан 10,7%га

ошганлиги шароитида реализациядан олинган фойда кўрсаткичининг, аксинча, шу даврларда, мос равишда, 25,1% ва 28,8%га камайганлигини соғлом ҳолат деб бўлмайди;

в) олдинги йилга нисбатан 2012 йилда маҳсулот реализациясининг 56,0%га ва реализация қилинган маҳсулот ишлаб чиқариш таннархининг 45,9%га ошганлиги шароитида реализациядан олинган фойданинг 2,3 мартага ортганлиги, ўзига хос тарзда, батафсил изоҳланишни тақозо этади;

г) мамлакатимиз энгил саноат корхоналарида реализациядан олинган фойда, маҳсулот реализацияси ва реализация қилинган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи ўртасидаги ўзгаришлар ҳар доим ҳам ўзаро пропорционалик характериға эға бўлмай, улар ўртасида кучли боғланиш мавжуд эмас.

6. Молиявий барқарорликни ифодаловчи фойда кўрсаткичи ўзгаришининг омилли таҳлилида давр харажатлари ва бошқа харажатларнинг ўзгариши муҳим аҳамиятға эға. Уларнинг даражаси 2001-2013 йиллар давомида фақат икки мартагина олдинги йилдаги даражадан кам (2005-2006 йилларда) бўлган, холос. Айрим вазиятларда бу харажатларнинг олдинги йилга нисбатан 2-10% ўсиши содир бўлса, бошқа ҳолларда уларнинг олдинги йилга нисбатан ўсиши 50-60% атрофида бўлган. Вазиятнинг бундай эканлиги яна бир қанча ўринли саволларнинг кун тартибига қўйилишини талаб этади.

7. Мамлакатимиз энгил саноат корхоналари молиявий барқарорлигини характерловчи кўрсаткичлардан бири сифатида эътироф этилган фойда кўрсаткичининг даражасига юқорида кўриб чиқилган уч омилнинг таъсири куйидагича бўлган:

а) 2001-2013 йиллар давомида реализация ҳажмининг ўзгариши фойданинг ўзгаришиға уч марта салбий таъсир кўрсатган ва натижада фойда суммаси 165,0 млн. сўмдан (2007 йил) 107086,6 млн. сўмгача (2005 йил) камайган. Қолган ҳолларда реализация ҳажмининг ўзгариши фойданинг даражасига ижобий таъсир кўрсатган ва унга тегишли бўлган сумманинг ортишиға олиб келган;

б) реализация қилинган маҳсулот ишлаб чиқариш таннархининг ўсиши ҳисобига фойда суммасининг 2001-2013 йиллар оралиғида етти марта камайиши содир бўлган. Фойда суммасининг камайиш даражаси шу ораликда 15899,0 млн. сўмдан (2004 йил) 411602,0 млн. сўм (2012 йил) атрофида бўлган;

в) давр харажатлари ва бошқа харажатларнинг ўсиши ҳисобига фойда суммасининг камайиши ҳам етти марта рўй берган. Натижада мамлакатимиз энгил саноат корхоналарининг фойдаси йилиға 5736,0 млн. сўмдан (2004 йил) 61463,0 млн. сўмгача (2012 йил) камайган.

Шундай қилиб, мамлакатимиз энгил саноат корхоналари молиявий барқарорлигини ифодаловчи фойда кўрсаткичи ўзгаришининг омилли таҳлили натижалари бу кўрсаткичнинг даражасига, аввало, реализация ҳажми, реализация қилинган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи ҳамда давр харажатлари ва бошқа харажатларнинг ўзгариши сезиларли таъсир кўрсатиши мумкинлигидан дарак бермоқда. Ҳар қандай корхона, жумладан, энгил саноат корхоналари учун ҳам фойда молиявий барқарорлик омили экан, шу боисдан

унга эришиш учун, бир томондан, реализация қилинган маҳсулот ҳажмининг йилдан-йилга ўсиб боришини таъминлаш ва иккинчи томондан эса, реализация қилинган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи ҳамда давр харажатлари ва бошқа харажатларнинг қисқартирилишига эришишга алоҳида эътибор бериш зарур. Ана шу икки йўналишдаги вазифани муваффақиятли уддалай олган корхонагина молиявий барқарор натижага эришиши ва мураккаб бозор иқтисодиёти шароитида соғлом фаолият юритиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. 2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг мамлакатимизни 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. - Т.: //Халқ сўзи, 2014 йил 18 январь, № 13(5943)

2. “Ўзбекенгилсаноат” ДАКнинг 2001-2013 йиллардаги ҳисобот маълумотлари.

3. “Ўзбекенгилсаноат” ДАКнинг 2014-2015 йилларга мўлжалланган башорат кўрсаткичлари.